Кенжеғали САҒАДИЕВ, академик,
Қоғабай СӘРСЕКЕЕВ, жазушы

Академик Кенжеғали Әбенұлы Сағадиев пен жазушы Қоғабай Сәтенұлы Сәрсекеев таяуда өздері туған өңір — Қостанай облысында болып қайтты. Ғалым мен жазушының осы сапарда түйген ойларын оқушыларымыздың назарына ұсынып отырмыз.

Жол үстіндегі әңгіме

Қоғабай Сәрсекеев: Кенжеке! Елге бірге барып қайту ойы екеуміздің де көңілімізде көптен жүргенмен сәті осы жолы түсті. Ақ жол үстінде келеміз. Бағыт — туған жер — Торғай!

Кім-кімге туған жер қымбат! Туған өңір Торғай бізге аса ыстық! Жарықтық, ығын маңындағы киелі жер-ау!

Кенжеғали Сағадиев: Оған сөз бар ма, туған жер — түп қазық, айналып келіп тұрар мекенің.

Қоғабай Сәрсекеев: Бұл сапар менің өмірімдегі ерекше сапар болғалы тұр. Оның өзіндік жөні бар. Иә, бұл өзі алпыс жыл бойы іште жүрген сыр еді. Біздің ұрпақ не көрмеді, өсіп-өніп жиналып жатып өкіреден қалдық, майданда қаза тапты. Аталарымыз тағдыры боса-болмаса да қиын, төңкерістен кейінгі зұлмат заман құрбандары. Құлақта қалғаны, менің арғы аталарымның Абыз есімді бабам кезінде домбыра тартқан, қобыз шалған, өзіне ұсталық өнер қонған, аузы дуалы кісі болыпты. Одан туған Қосет адам біткеннің ірісі дейтіндей сүйекті кісі екен. Қосеттен Жұмабай дүниеге келеді. Жұмабайдан Бейсенбай, Дүйсенбай, Төкетай, Сәрсекей, Сейтай аттты ел арасында "Жұмабайдың бес қасқыры" атанған ұлдар дүниеге келген. Бейсенбайдан — Молдақұрат, Дүйсенбайдан — Айтмағамбет. Төкетайдан — Әбдірахман, Серікбай, Сәрсекейден — Сәтмағамбет (менің әкем), Жолмағамбет, Құлмағамбет, Жұрмағамбет туды. Бұлардың бәрі бүгінде жоқ, Жолмағамбет (Жолан), Құлмағамбет (Құлет) бертінде елге келіп қайтыс болса, қалғандары соғыста өлді. Осылардың ішінде Сәрсекей түйе палуан, Сейтай өгіз палуан атанған кісілер дейді. Көз көрген қариялар осылай айтып отыратын мен осы ата-бабам жатқан орынды білмей өстім. Бала күнде әлемегіммен қазір ауыр. Тәте бөрсікді сыртқай айтып, мешітке барып, ішпей қол жаю елі мауқымды басады. Осыны көп ойлаушы едім. "Жеті атасын білмеген — жетесіз" деген сөз астарында оның тұрағын білуді де меңзейтін тәлім жатса керек. Жалпақ өмірге келген тірі пенде ілгергі қара орман қонысы мен өткен ата-баба зиратын біліп жүрсе — бұл да бір мөдет. Мына жалған дүниеде өксітін сәт аз ба, сондайда жаныңды жануға демеу, от басын тірер қасиетті мекеніңнің болғаны абзал. Тексізден тектілік шықпайды. Ақыры іздестіре жүріп ата-баба жұртын таптым. Ол Торғайдың Тоқанай жағы екен. Абыз, Қосет, Жұмабай бабаларымның қорымы сол төңіректе болып шықты. Берґі аталарымды әжем нарқұм "Ақжан" зиратында дейтін, бегі қоятын заман ба ол кез, зиратын нақты көрсете алмаған. Сонымен ниетім осы болып, аруақтар басын қарайту ниетімен, елге жүрерде Алматыдан аталар есімін тасқа қашап жаздырып, көктас ала шықтым. Оның үстіне биылғы жыл Елбасының Жарлығымен «Ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы» жылы атанды, бәрі үйлесімді.

Кенжеғали Сағадиев: Сенің бұл ісің перзенттік өз адамгершілігің танытар зор талап. Шыққан тегін ұмытпау, ата-баба зиратын қастерлеу — ұрпақтастықтың үзілмес заңы. Кеңес дәуірінде жеті атасы әспеттеу ескіліктің сарқыншағы деп қаралып, санамызды уланған идеямен тұншықтырған жоқ па. Әлгі:

"Мой адрес не дом и не улица,
Мой адрес Советский Союз" деп әндетуіміз сол кездің мәңгүрттік ұраны емес пе еді. Ендеше, бетің қабыл!

Қоғабай Сәрсекеев: Рахмет, Кенжеке! Ниеттің қабыл болуы алладан, асыл мұратты бір мақсат еді, жолымыз әлей болсын!

Кенжеғали Сағадиев: Өткенге салауат, қалғанға береке деп халық бекер айтқан ба, бұл ауыл жолдарының ішіндегі ең ірісі. Менің осы сапарымның да басты мақсаты ауылдастарыммен жүздесіп, өмірден өткен ағайындарымыздың басына тағзым ету.

Қоғабай Сәрсекеев: Елге беттегеннен-ақ Сіздің кейпіңізден бір өзгеріс байқалып қалып отыр. Оны біздің Гүлбаршын да, Нағымай жеңгей де, тіпті немерелеріңіз де байқап қалды, жүзіңіз бірде жадырап, бірде жабырқап кетеді, жадыңызда сан естелік қатталып, көз алдыңыздан өтіп отыр-ау, сірә?

Кенжеғали Сағадиев: Иә, жол ұзақ, кейде еске қай-қайдағы жөн түсіп отыратыны өтірік емес. Көз алдымнан жолдағыдай ауыл кетпейді. Ғылым жолын қуам деп, әлем өркениетімен тереңірек танысам деп жүріп туған ауылыма келмегелі көп уақыт болыпты. Мен дүниеге келген Құмкөл, бала кезімде суына түсіп, борығын тартқан Шұңқыркөл, Шөптікөл, Сағы, Аққөлдер не күйде дейміз. Құмкөл Ахаң (Ахмет Байтұрсынов) туған Сартүбектен бар болғаны үш шақырымдай жер еді. Бұл мекендер "Ақжан" жеңішарына қарайтын. Оның орталығы — Ызбан! Кейбір зерттеушілердің айтуынша біздің елімізде ескі, ең көне жер атауларының бірі. Осы ғасырдың басында бұл өңірдің тұрғындары шығыр айдап, тары өсіріп, мал бағатын. Кейін совет дәуірінде мектептер ашылып, жаңа үйлер салынып, шаруашылық жүйесі техникаландырылып өркениеттің жақсы нышандары да өзіріне бастап еді. Ал енді ғасыр аяқталып келеді, соңғы жылдары тұрмыс салтын қайта құру қамындамыз. Көпшілік біле бермейтін, қыры мен сыры терең, ой-шұқыры көп, қиыншылығы да мол жүріп жатқан қайта құру науқаны. Осыған орай ауылдастарымның жайы қалай, тұрмыстары нешік? Тезірек көруге асығып келе жатқаным рас... Өткен түнде Қостанайда ұйықтай алмай шықтым. Бала күнгі дәурен, ал кеуде шақ, ізгілік сапарым іленкен күндер ерексіз еске түседі. Ауылдың бүгінгісі мен келешегі де ойландырмай қоймайды. Туған елімізде көрнекті тұлға болып өсе білген Бағила қарындасымыздың көлемек қызметі, ғалым інілерім Сәбит, Кәрбоз, Иманғали, журналист Байтұрсын мен ақын Серікбай сияқты бауырларымның ыстық ықыласы көңіл өсірді. Жылымық — ағайын арасында. Байтұрсынның Ахаң жайлы кітабын оқып шыққанмын, зерделі кітап. Серікбайдың талантты ақын екенін білуші едім, бұ жолғы суырып салма өнері тіптен ұнады.

…

басында, шешем бертін дүние салған. Анамның тамыры осы Нағымай жеңгең бала-шағасы кен өзі кетерді, мен ол кезде аспирантурада оқуда болатынмын.

Қоғабай Сәрсекеев: Ахмет Байтұрсыновпен бір ауылдансыздар, жақындастықтарыңыз бар ма?

Кенжеғали Сағадиев: Түп ата бір. Бәріміз Аманжол бабадан өрбісек, бертін бөлінгенде Ахаң Үмбетей, Үмбетейдің Аралбайы, оның ішінде Таңбайынан жатады. Таңбайдан Шошақ, Шошақтан Ақтас, Ақтастан Байтұрсын, Байтұрсыннан Ахмет... Үмбетей мен Әлімбет қатар отырған ел!

Тәсікте жаны бір, төскейде малы бір, арғы тарихы кемесіз болмаймен соңғы екі-үш ғасыр бойы жер-суы ортақ, барынша араллас-құраллас болған ел. Жаңа біздің руымыз Әлімбет дедім. Сол бабамыздан Күтпақадам, одан — Шеген, Шегеннен Өтеміс, Медет туады. Өтемістен Өтеғұл, одан Жұмағұл, Тыныштықбай, Бозым туады. Жұмағұлдан — Ыбырай, Тыныштықбайдан — Сағади (менің әкем), Сәбит, Бозымнан Төреман туады. Бұлар менің жеті ұрпақтағы аталарым. Барлығы да жаңа өзім айтқан Ызбанда, Аққөл жағасында өмір сүрген. Үмбетей атаның ұрпақтарымен осы өңірдің көптеген қопалары мен қарасуларын бірге жайлаған, бір-біріне қыз беріп, қыз алысқан. Мысалы, Ыбырай атаның бәйбішесі Балжан Шошақтың баласы Сәбілақтың қызы, әкемнің қарындасы Бимаржан (Қожақ) Байтұрсынның әкесі Ақтас ауылының келіні болған, одан

…

салғырттықтың салдары. Ұлттық меншік саясатының қалыптаспағанынан көруіміз керек. Әрине үкімет тарапынан пәрменді шаралар аз болды, дегенмен бәрін мемлекетке арта салу, басқаға аудару дұрыс емес.

Қоғабай Сәрсекеев: Тәжірибесін үйренетін озық елдер жеткілікті-ақ. Көрші Қытай елінде қаншама үрдіс қадам бар, басқа көшелі мемлекеттер тәжірибесі ше? Мысалы жапондықтар жаңаны қабылдау үшін ескіні жою шарт емес, дейді екен. Бізде бәрі басқаша. Әженттуіп қалыптасқан құрылымымыз бар еді, құртып алдық. Қазіргі кемшілігіміздің басы кешегі мемлекет меншігін жекешелендіруден басталып жүрмесін. Қате кетсе осы тұстан іздеу керек шығар.

Кенжеғали Сағадиев: Оның түсінікті. Біз ұрандасып идеология жасаған жоқпыз. Мәжіліс жасап ана бір деген қоғам да құрғанымыз жоқ. Жалпы бағыт дұрыс болғанымен қоғам жылжуын жүзеге асыру барысында олқылықтар жібергенімізді жасыра алмаймыз. Бұл өзі аса қиын процесс еді, реформа дегеніңіз реформа жасау үшін жасалмайды ғой. Мұның бастапдағы көп болатын. Тез бұған аса мән беріп жатпадық. Елбасы байқайлағаң басшыларды елемей, жылталаса мемлекет мүлкін бөлістік. Міне, мүшмыз қателік еді. Ал, осындай қателіктер бізде аз болды ма? Әріге бармай-ақ кешегі тәңкеріс кезін еске алайықшы. Көдейлікті көрсеткіш кердік, қаншама асыра сілтеушілік болды. Өзін қойып өзгені асырап отырған

…

біз баршамыз болып қолдауымыз керек. Бұл бізге бүгін ауадай қажет. Сонда ғана іс оң шешімін табады. Қазақта "ісім ақсіп десең ретін тап" дейтін мақал бар. Ретін тапқан озады. Әңгіме Торғай төңірегінде болғасын осы өңірге оралайықшы. Өткенде ауданның жаңа әкімі Ғайсин Жақсылықпен әңгімелестім. Аузын ашса көмейі көрінетін осы бір жігіттің елдік мінезі ұнады. Жыл толыпты қолына билік тиген. Жоспары тап-тұйнақ. "Туған жер — алтын бесігім" деп жұмысқа кіріскен ол аудан экономикасының, әлеуметтік саласының тығырыққа тірелген тұсында ел тізгінін ұстағанын ескіп отырған жоқ, қайта әкімдік тіккә отыруды өзінің сынақ сәті, туған жерге деген перзенттік борышын өтеудің, қызмет көрсетудің көрініс берер тұсы деп қарайтынын жасырмады. Үміт отын үлпілдеп жүргендерге маңдайды. "Құдай салды, біз көндік", баяғы "Жанкелдин ауданы кезінде республика бойынша жедел көмек көрсетілмекші болған әлеуметтік-экономикалық жағынан кенжелеп қалған 30 ауданның бірі" деп қарап отырғаннан не өнеді? Бұған ауданның экологиясын қосыңыз. Мына жағы Бейқоңыр, бір жағы Арал, бір бетінде Ырғызбен жалғасып Ембі полигоны ұштасып жатыр. Осындай табиғат қыспағындағы Торғай ащы жазбыр мен тұзды қар етіндегі ерекше өңір. Ендеше, істің қыбын тапсын!

Қоғабай Сәрсекеев: Жылағанға көз жасы табылады. Әлгі сіз еске салған құжат — әлеуметтік-экономикалық жағынан кенжелеп қалған 30 ауданның мұң-мұқтажы қағаз

…

Үш жыл бұрын біздің университеттің құрамында фермерлердің (шаруа қожалықтардың) мектебі ашылды, 4 облыста фермерлерге дәріс беріп жүрміз, жергілікті жерлерде филиалдарымыз бар. Үш жылдың ішінде 1,5 мыңға жуық шаруашылық қожалары, ауылда істейтін кәсіпкерлер осы мектептен дәріс алды. Біз оларды нарық жүйесінде өзіне тиімді кәсіп жасауға, кәсіптің бизнес-жоспарын жасауға, егін мен мал шаруашылығының тиімді, жаңа технологияларына, өндірілген өнімді тиімді үлгерту, сату тәсілдеріне үйретеміз. Оқушылардың айтуынша осындай оқу пайдалы, көп нәрсеге көздерін ашады. Кейбір жерлерде мектеп жұмысы жергілікті кәсіптік-техникалық училищелер негізінде өтіп жатыр. Бұл үшін үкіметке алақан жаюдың да керегі жоқ, іздегенге қаржы табылатын көрінеді. Осындай іске осы салаға қатысы бар министрліктер, оқу орындары, жергілікті әкімшіліктер мұрындық болса іс оңға басар еді. Осылай жасасақ Торғайдағы жабылып қалған кәсіби-техникалық және қол өнер училищелерінің жұмыстарын да жандыруға болар еді.

Қоғабай Сәрсекеев: Жақсы-ақ, игі істі қолдай білсек өрейі келген жұмыс болғалы-ақ тұр, осы ретте жаңа бір әңгімені тірілтейін. Сіз дүниеге келген өңір — "Ақжан" кеңшарында сапалы ас тұзы табылғаны көптен айтылып жүр. Қоры мүлдем мол дейді. Осы жайында не айтар едіңіз?

…